САМОСТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: КОНЦЕПЦІЇ, СТРУКТУРА ТА ВПЛИВ НА ПОВЕДІНКУ

SELF-ATTITUDE OF THE PERSON: CONCEPTS, STRUCTURE AND INFLUENCE ON BEHAVIOR

УДК 159.923
DOI https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.66.36

Піхлик В.М.
аспірант ІІ курсу за спеціальністю 053 – Психологія кафедри психології ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

У статті розглядається проблема самоставлення особистості як складного психологічного феномена, що характеризує ставлення людини до самої себе. Проаналізовано історичні підходи до поняття самоставлення, зокрема теорії В. Джеймса, Н. Сарджвеладзе, Р. Бернса, М. Розенберга. Автор розглядає самоставлення як багатокомпонентне утворення, що містить когнітивний, емоційний і конативний компоненти, які по-різному впливають на поведінкові прояви особистості.
Наведено види самоставлення, серед них: позитивне, амбівалентне, конфліктне та негативне, залежно від адекватності самооцінки, рівня емоційності та активності.
Автор підкреслює роль самоставлення у міжособистісних контактах та професійній діяльності особистості, а також його зв'язок із рівнем відповідальності та стійкістю «Я-концепції».
Приділено увагу особливим факторам, що впливають на формування самоставлення, зокрема вплив сім'ї, соціального оточення, освітнього середовища та особистого досвіду. Особлива увага приділяється психологічним механізмам розвитку самоставлення, таким як самоаналіз, рефлексія, внутрішній діалог та механізми психологічного захисту.
Визначено, що самоставлення має значний вплив на життєві цілі, мотивацію, адаптацію до стресів та рівень психологічного благополуччя людини. Наголошено на важливості дослідження самоставлення для підвищення якості життя особистості та розвитку програм психологічної підтримки, спрямованих на розвиток позитивного самоставлення та особистісного потенціалу.
Ключові слова: *самоставлення, особистість, концепції самоставлення, поведінка, самооцінка, самоповага, самосприйняття, соціальний вплив.*

The article examines the issue of self-attitude as a complex psychological phenomenon that characterizes an individual's attitude toward themselves. It analyzes historical approaches to the concept of self-attitude, including the theories of W. James, N. Sardzhveladze, R. Burns, and M. Rosenberg. The author views self-attitude as a multi-component construct that includes cognitive, emotional, and conative components, each of which affects behavioral expressions in different ways.
The article identifies types of self-attitude, including positive, ambivalent, conflictual, and negative, depending on the adequacy of self-esteem, level of emotionality, and activity. The author emphasizes the role of self-attitude in interpersonal relationships and professional activities, as well as its connection with responsibility levels and the resilience of the "self-concept." Attention is given to specific factors that influence the formation of self-attitude, such as the impact of family, social environment, educational setting, and personal experience. Special focus is placed on the psychological mechanisms of self-attitude development, such as self-analysis, reflection, inner dialogue, and defense mechanisms.
It is noted that self-attitude significantly impacts life goals, motivation, stress adaptation, and overall psychological well-being. The importance of studying self-attitude is highlighted for improving personal quality of life and for developing psychological support programs aimed at fostering positive self-attitude and personal potential.
Key words: *self-attitude, personality, self-attitude concepts, behavior, self-esteem, self-respect, self-perception, social influence.*

Постановка проблеми. Дослідження самоставлення особистості не є новим для психології, проте інтерес до досліджуваної проблематики не слабшає. Її універсальність викликана насамперед тим, що вона належить до розряду сенсоутворювальних (екзистенційних) основ поведінки особистості. Незважаючи на поле обраної професійної діяльності, кожна людина зіштовхується з визначенням свого місця в житті, яке залежить від того, наскільки особистість цінує та поважає себе, приймає та розуміє свої вчинки, критично оцінює власний успіх.

При цьому самоставлення визнано одним із головних факторів саморозвитку та самоздійснення особистості, що і визначає актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою зв'язку самоставлення з поведінкою присвячено низка робіт та досліджень відомих науковців. Найбільш відомі дослідники проблем, пов'язаних із самоставленням: Р. Бернс, Р. Вайлі, С. Куперсміт, М. Розенберг, К. Роджерс, Н. І. Сарджвеладзе, Т. М. Титаренко.

Однією з проблем, яка цікавить науковців, є визначення структурних компонентів самоставлення. Так, К. Роджерс у структурі самоставлення виділяє емоційний та когнітивний компоненти, Р. Бернс, Н. І. Сарджвеладзе та інші, додатково до названих елементів, додають поведінкову складову. Але залишаються суперечливі погляди дослідників на феномен самоставлення. Під самоставленням розуміють самооцінку (М. Розенберг), самоповагу (Х. Каплан, Х. Маркус), самоприйняття (Д. Марвел, К. Роджерс, Л. Уеллс), емоційно-ціннісне відношення (Т.М.Титаренко), систему установок, спрямованих на себе (Р. Бернс, Н. І. Сарджвеладзе).

На цей час накопичено найбагатші теоретичні та експериментальні дані вивчення само-

ставлення як об'єкта психологічного аналізу, розкрито механізми його формування, особливості функціонування та будови. Значною увагою серед психологів користується проблема впливу самоставлення на поведінку людини, особливо з її асоціальними формами.

Метою статті є виявлення специфіки самоставлення особистості, залежно від виразності емоційних та когнітивних компонентів, позитивного, конфліктного та негативного.

Виклад основного матеріалу. До сьогодні в психологічної науці немає єдиного підходу й визначення поняття «самоставлення». Вивчення робіт, присвячених розгляду проблеми самоставлення, а також аналіз ставлення людини до самої себе, велика кількість термінів, які використовуються для опису його змісту, свідчать про складність феномену самоставлення. Терміни, що описують самоставлення, різноманітні, а саме: загальна самооцінка, самоповага, самоприйняття, емоційно-ціннісне ставлення до себе, впевненість у собі, аутосимпатія, самооцінка тощо. Також, у дослідженнях самоставлення зустрічаються як термінологічні, так і змістовні відмінності.

Наприклад, У. Джеймс виділяв поняття «самооцінка» ще у 1890 р. На його думку, це поняття тісно пов'язане з рівнем прагнення людини та її реальними здобутками. Людина здатна регулювати свою самооцінку, підвищуючи її, якщо зусилля реалізуються, і знижуючи, якщо реалізувати їх не вдається, з чого і випливає відомий «постулат Джеймса»: «Наша самооцінка обумовлена цілком тим, до якої справи ми себе призначаємо. Самоповага визначається ставленням наших дійсних здібностей до потенційних, передбачуваним – дробом, яким чисельник виражає наш дійсний успіх, а знаменник наші прагнення» [3].

Сучасна психологія надає варіанти тлумачення поняття самоставлення.

Самоставлення – складний психологічний феномен, що характеризує позицію особистості стосовно самої себе. Характеристика самоставлення визначає, наскільки адекватно особистість зможе адаптуватися у сфері своєї професійної діяльності та впливає на її суспільно значущу активність [6].

Самоставлення – своєрідний саморегулюючий механізм, який є присутнім на всіх етапах поведінкової активності, починаючи зі стадії формування мотиву і закінчуючи аналізом результату діяльності [11].

Самоставлення є показником соціальної суб'єктності людини, оскільки ставлення до себе є важливим аспектом буття людини [6].

Історія дослідження самоставлення доводить, що складністю його вивчення є недостатня розробленість підходів науковців до цієї дефініції, хоча самоставлення є традиційним об'єктом дослідження, починаючи з часів У. Джеймса (виняток становлять лише 20–40-ті роки XX століття).

Однак, філософська традиція вивчення особистості надає можливість прослідкувати становлення поняття «самоставлення». Якщо виходити з тези про те, що в основі самоставлення лежить пізнання себе, то можна знайти «джерела» концепції самоставлення. Наприклад, ще Р. Декарт писав: «Немає нічого корисніше, ніж пізнання себе». Самопізнання, а в термінології Р. Декарта, самосвідомість, – це душа, яка керує людиною. Самосвідомість, у розумінні англійських сенсуалістів, є основою для рефлексії, ідей, оскільки саме через відчуття та почуття людина отримує найважливіші відомості про саму себе, виявляє своє існування, оцінює власні вчинки. І хоча «наше внутрішнє почуття», на думку Дж. Локка, бере початок в інтуїтивній сфері, воно повинно бути відрефлексованим, щоб стати об'єктом свідомості. Таким чином, можна стверджувати, що філософи замислювались над категорією «самоставлення», не даючи ій термінологічного визначення, але включаючи до неї мислення та відчуття [6].

Подальші філософські роздуми над природою людини та її ставленням до самої себе призвели до того, що представники німецької класичної філософії додають до цього утворення ще один універсальний рівень – ціннісно-особистісний. Самосвідомість починає розумітися ними як основа для розвитку моральності та відповідальності, які відрізняють людину від тварини. Тому поведінка особистості повинна співвідноситись з абсолютним моральним законом, а індивід повинен чітко визначати її моральність за допомогою самосвідомості [1].

Одним із науковців, що мав відношення до запровадження терміну «самоставлення» був Н. Сарджвеладзе. Самоставлення визначається ним як «відношення суб'єкта потреби, до ситуації її задоволення, яке спрямоване на себе». Також, Н. Сарджвеладзе говорить про те, що самоставлення становить зміст системи «особистість – соціальний світ» і є однією із структурних одиниць диспозиційного ядра особистості» [12]. Після цього у психологічних дослідженнях термін «самоставлення» став активно використовуватися.

Н. Сарджвеладзе у своїх працях пропонує трикомпонентну будову самоставлення. На його думку, воно містить у собі когнітивний, емоційний та конативний компоненти [13].

Когнітивний компонент самоставлення включає в себе самооцінку, адже у процес самопізнання та самосвідомості входить не тільки знання про себе, але й «бачення» себе в процесі тієї чи іншої діяльності. При цьому оцінювати свої можливості, властивості особистість може за визначеними критеріями: «добре – погано», «підходить – не підходить»

та ін. Цей процес відбувається за допомогою самопізнання, людина прагне зрозуміти не тільки, хто вона, але і що вона, не тільки те, що вона зробила, але що і як вона може зробити [12].

Емоційний компонент є другою складовою самоставлення. Важливість цього компоненту зумовлена тим, що людина може себе як любити, так і зневажати, підключаючи емоційну оцінку власних вчинків. До емоційного компоненту самоставлення належать такі поняття як: аутосимпатія, самоповага, самозахоплення, незадоволеність собою тощо [7].

Конативний компонент самоставлення виражається як внутрішні дії на адресу себе або як готовність до такого роду дій. До конативного компоненту належать такі дії: маніпуляторно-інструментальне та діалогічне ставлення до себе, самовпевненість, самопослідовність, самоприйняття (тобто схвалення себе, самоствердження, довіра до себе та самозгода), самозвинувачення, самопоблажливість, самоконтроль, очікувані реакції інших тощо. У перерахованих діях мотиваційним імпульсом на свою адресу є прагнення володіти собою, вміння володіти своїм власним внутрішнім світом, контролювати його [12].

За Н. Сарджвеладзе ставлення до себе може мати позитивне або негативне емоційне забарвлення, а також суб'єктну чи об'єктну спрямованість. У разі об'єктної спрямованості самоставлення особистість оцінює себе з інструментального погляду, тобто вона оцінює, яку вигоду можуть принести ті або інші сторони власного «Я». У разі суб'єктної спрямованості власне «Я» розуміється як унікальне, що розвивається, пов'язане з пошуком сенсу існування та самореалізацією, тобто власне «Я» виступає як самоціль, а не як засіб для досягнення чогось [13].

Проблема структури самоставлення найбільш докладно розглянута у працях Р. Бернса, де самоставлення постає як самооцінка, яка має суб'єктивний характер й легко трансформується за зміни ситуації, що є для особистості суб'єктивно значимою. У той самий час позитивне самоставлення дорівнює позитивній «Я-концепції», у результаті «стираються» кордони між самоставленням, самооцінкою і «Я-концепцією» [8].

Р. Бернс поділяв «Я-концепцію» на три складові, що входять до структури самосвідомості – це афективна (емоційна), когнітивна та поведінкова, у своєму функціонуванні вони виявляють взаємозв'язок, попри незалежну логіку розвитку [8].

«Я-концепція», як відображення елементів самоставлення, – складне утворення, і психологічна наука пропонує декілька підходів до розуміння його структури: одномірний, структурний та функціональний. Структурний підхід в якості елементу самоставлення пропонує розглядати самооцінку, як система різних компонентів прояву особистості. «Самооцінка» формується трьома шляхами: шляхом співвідношення еталонного образу з реальним, через сприйняття оцінки індивіда іншими людьми, а також за допомогою оцінки своєї успішності через призму ідентичності, сформовану у свідомості людини. Самооцінка є динамічним утворенням, і може змінюватись в залежності від ситуації [10] та емоційного стану. Функціональний підхід передбачає, що ставлення людини до самої себе представлене у вигляді компонентів, які виконують різні функції [5].

Вирізняють три модальності існування кожного з елементів «Я-концепції»:

– «Я-реальне» – уявлення самої людини, якою вона є на насправді;

– «Я-дзеркальне» (соціальне) – уявлення людини про те, як її бачать інші;

– «Я-ідеальне» – уявлення людини про те, яким би вона хотіла бути.

Всі вони пов'язані між собою та взаємодіють, якщо «Я-концепція» є стійкою та адекватною. У разі загрози порушення стійкості «Я-концепції», спрацьовують різні захисні механізми [6].

Когнітивна складова «Я-концепції», або «Образ Я», на думку Р. Бернса, формується шляхом самосприйняття і включає в себе соціальні ролі особистості, статус, якості характеру, психологічні характеристики та багато іншого, які усвідомлюються людиною та відповідають модальності «Я-реального». Ці складові для особистості можуть мати різне значення, в залежності від контексту, зокрема, Р. Бернс підкреслював, що вони, найчастіше, є суб'єктивними, особистісно зумовленими [2].

Поведінкова складова самоставлення, на думку Бернса, «відповідає» за ту «потенційну поведінкову реакцію», яку демонструє індивід. Вона може відповідати, чи не відповідати його переконанням, залежати від прийнятності соціальної установки, моральних сумнівів або можливих негативних наслідків. Саме тому особистість оцінює навколишню обстановку і регулює свою поведінку, зважаючи не лише на власні суб'єктивні установки, але й на норми, які прийняті у суспільстві [8].

Р. Бернс підкреслює, що «Я-концепція» – динамічна структура, мінливість якої залежить від структурованості її змісту. Чим більше структурований зміст «Я-концепції», тим менше тенденцій до змін вона виявляє. В такому разі чітко сформована та структурована «Я-концепція» відіграє роль «самопідтримання» у швидкоплинних життєвих ситуаціях [8].

Ще одним дослідником, який вивчав «Я-концепцію», є Морріс Розенберг. Він визна-

чає ставлення людини до себе як позитивну чи негативну установку, спрямовану на «Я», ступінь розвитку самоповаги, відчуття власної цінності. На основі факторного аналізу вчений доводить, що глобальна самооцінка – це позитивна чи негативна установка, спрямована на власне Я, тобто співвідношення позитивного та негативного ставлення себе.

У рамках соціально-структурного підходу М. Розенберг та С. Куперсміт розуміли самоставлення як самостійне утворення, яке впливає на певні функції самосвідомості, але має свою специфічну природу. Дотримуючись заявленого Уїльямом Джеймсом принципу, що рівень суб'єктивних оцінок відображає оцінювання людиною різних сфер свого життя, дослідники вважають, що ці сфери мають для особистості різний ступінь важливості. Тому компонентами ставлення людини до себе будуть положення в соціумі, освіта, зовнішній вигляд тощо. З цих оцінок і складається глобальна самооцінка. Оцінки емоційно забарвлені, а тому їх можна віднести до емоційного компоненту «Я-концепції» [2], або ж самоставлення. Ставлення особистості до себе може бути як позитивним, так і негативним [2]. Якщо ставлення є стійким, то, стверджують М. Розенберг та С. Куперсміт, таке ставлення можна визначити як самоставлення.

Теоретичний аналіз літератури дозволив зіставити різні точки зору авторів на підходи до поняття самоставлення, визначити, що в його структурі виділяються певні компоненти, які дозволяють розглядати загальні та індивідуальні характеристики близьких дефініцій, які досить часто використовуються у психологічній літературі як синоніми – самооцінка, Я-образ, Я-концепція. Визначено, що самоставлення особистості залежить від виразності рівня самозвинувачення, прояву емоційності та активності, адекватності самооцінки та образу власної особистості, рівнів рефлексивності та інтернальності. Наукова література пропонує розрізняти декілька різновидів самоставлення, зокрема: позитивного, конфліктного, негативного, побудованих на основі емоційних та когнітивних складових.

Знання специфіки самоставлення дозволяє передбачити поведінку людини у міжособистісних контактах, визначати ресурсні можливості особистості залежно від адекватності самооцінки, рефлексивності, ступеня особистісної відповідальності. Так, було встановлено, що найбільш неадаптивні характеристики ставлення особистості до себе спостерігалися при «закритому» позитивному, амбівалентному і негативному самоставленні. Найбільш суперечливими характеристиками відрізняється амбівалентне самоставлення, яке може бути побудоване на значних вкладах емоційних і (або) когнітивних складових самоставлення, що суб'єктивно зменшуються під впливом звинувачення, спрямованого на свою особистість. Більш стійку структуру мають позитивний і негативний вид самоставлення, але в першому випадку його значення є високими та позитивними, у другому – низькими та негативними [12]. Основним критерієм відмінності видів самоставлення є зростання рівня самозвинувачення, що призводить до зміни виду самоставлення з позитивного на амбівалентний та негативний [12].

Науковці зазначають, що із підвищенням рівня емоційності вид самоставлення змінюється. Очевидно, цього не відбувається, якщо підвищення емоційності та зниження активності здійснюються в індиферентній для особи сфері.

Позитивне самоставлення активізує низьку емоційність та високу активність. Конфліктне самоставлення відрізняється сензитивністю, лабільністю активності. Негативне самоставлення проявляється у зростанні емоційності та дихотомічної активності. Амбівалентне та негативне самоставлення, незважаючи на зростання самозвинувачення, не завжди відповідають зростанню рівня емоційного реагування, що пов'язано з високими значеннями когнітивних складових самовідносини.

Позитивне самоставлення пов'язане з адекватними самооцінками своєї особистості, амбівалентне та негативне – із завищеними чи заниженими. Неадекватність самооцінок пов'язані з підвищенням емоційної сензитивності, яка спотворює реальність, суб'єктивно зменшує значимість раціональної основи реальності.

Позитивне та негативне самоставлення відповідають інтернальному локусу контролю, але при позитивному самоставленні особистість несе відповідальність перед собою та іншими у всіх сферах життєдіяльності, при негативному – переважає екстернальний локус контроль у сфері невдач [4].

Актуальний образ «Я» визначається стилем спілкування. Залежно від виду самоставлення уявлення про власну особистість трансформується: при позитивному самоставленні особистість впевнена у своїх силах, що робить її цілеспрямованою, відкритою для нових досягнень, тому у поведінці вона безконфліктно може використовувати всі стилі комунікацій; амбівалентне та негативне самоставлення відрізняються алогічністю, конфліктністю із самим собою, тому в образ «Я» включають суперечливі властивості [4].

Розвиток рефлексивності найбільш виражений за амбівалентного самоставлення, рідше зустрічається за позитивного та негативного. У першому випадку її зростання викликане невдоволенням собою за активної спроби подолати подвійне ставлення до своєї особистості [9].

При позитивному самоставленні особистість може мати тенденцію уникати нового для себе досвіду, щоб уникнути внутрішнього конфлікту, незацікавленості у собі, і натомість високої прихильності і самооцінки своїх якостей, що стимулює її до самозмін і самоосмислення.

Негативне самоставлення також може бути статичним, тому що незважаючи на високий рівень самозвинувачення, особистість може мати низьку самоцікавість, але в той же час відчувати до себе симпатію, розуміння, самоприйняття. Рефлексивність при негативному самоставленні зростає, якщо на тлі вираженого внутрішньо особистісного конфлікту більшість когнітивних та емоційних аспектів самоставлення мають низькі значення.

Отже, зростання рефлексивності відзначається при усвідомленні незадоволеності собою та бажанні вирішити назріле протиріччя.

Таким чином, самоставлення – це не лише сума взятих елементів. Дослідження багатьох учених продемонстрували, що самоставлення слід розуміти як один із основних чинників формування особистості; як складову самоусвідомлення; як характеристику самоцінності; як механізм керування поведінкою; як стійке почуття особистості; як своєрідну особистісну рису, що слабко змінюється в різних ситуаціях [14].

Взагалі, самоставлення є «витвором» західної філософської традиції. Досягнення, порівняння себе з іншими, прагнення недосяжного ідеалу – це все «західні стандарти». Східна концепція пропагує дбайливе ставлення до себе, доброту, саморозуміння та гуманність – тобто пропонує своєрідну концепцію самоспівчуття. При цьому самоспівчуття не виключає прийняття відповідальності за вчинки [1].

Висновки. Виходячи з аналізу проблеми самоставлення у психології, можна стверджувати, що самоставлення є багатовимірним феноменом. До його структури входять когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти, кожен із яких відіграє особливу роль у формуванні самооцінки, самоповаги, самоприйняття. Головними модальностями існування кожного компоненту можна вважати «Я-реальне», «Я-дзеркальне» і «Я-ідеальне». Поняття самоставлення варіюється залежно від психологічної теорії та інтерпретації.

Самоставлення, зокрема рівень самооцінки та самоповаги, безпосередньо впливає на поведінкові реакції та міжособистісну взаємодію. Позитивне або негативне ставлення до себе формує мотиваційний потенціал людини та її адаптивність.

Самоставлення є важливим для визначення особистісної цінності та відповідальності за вчинки. В умовах соціального розвитку знання особливостей самоставлення допомагає прогнозувати міжособистісні контакти, ресурси особистості та рівень адекватності самооцінки.

Дослідження самоставлення можуть сприяти розвитку практичних програм для підтримки позитивної самооцінки, особливо у випадках асоціальної поведінки. Це знання може бути використане для сприяння особистісному розвитку та підвищення адаптації до професійної діяльності.

Отже, самоставлення можна розглядати як ключовий механізм, що визначає самосприйняття, внутрішню мотивацію та здатність особистості до саморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Burns R.B. Self-concept Development and Education. Holt, Rinehart and Winston, University of Michigan. 1982. 441 p.

2. Coopersmit S. The antecendents of self-esteem / S.Coopersmit . N.Y.: Freeman, 1967. 390 p.

3. James W. The Principles of Psychology. American science series: Advanced course. H. Holt, 1890. 712 p.

4. McAdams D. P., Shiner R. L., Tackett J. L. Handbook of Personality Development. The Guilford Press. (Eds.). 2021. 119 p.

5. Горбатих В. В. Самосвідомість особистості як емоційна складова самосприйняття. Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. 2002. 223 с.

6. Горбатих В. В. Самоставлення особистості як емоційний компонент самосвідомості. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Педагогічні науки».* 2010. № 2 (13). С. 154–163.

7. Гуменюк О. Психологія Я– концепції. Т: Економічна думка, 2002 . 186 с.

8. Дубінка М. М. «Я-концепція» як фактор професійного самовизначення особистості з позицій Р. Бернса. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 2022. Вип. 205, С. 94–100. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-205-94-100

9. Костюка Г. С. Проблеми сучасної психології: *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. Вип. 33. С. 111–114.

10. Максименко С.Д. Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: Монографія. К.: Видавничий Дім «Слово», 2020. 220 с.

11. Подофєй С. О. Я-концепція людини як потенціал становлення її суб'єктності. Молодий вчений. No. 10.2 (50.2). Жовтень. 2017. С. 79–83.

12. Сарджвеладзе Н.І. Особистість та її взаємодія із соціальним середовищем: монографія. Т.: «Міцнієреба», 1989. 204 с.

13. Сарджвеладзе Н.І. Проблеми формування соціогенних потреб: монографія. Т.: «Міцнієреба», 1974. 297 с.

14. Титаренко Т.М. Самоставлення. Психологія особистості: Словник. К.: Рута, 2001. С. 110.